

Περί του πνευματικού πατερικού βιώματος

«Ακριβώς όπως οι τσαρλατάνοι αυτών των λατρειών εκμεταλλεύονται την αφέλεια των εύπιστων και τους τραβούν από τη μύτη, έτσι γίνεται και με τους χριστιανούς δασκάλους· κάποιοι από αυτούς δεν θέλουν καν να διατυπώσουν ούτε να ακούσουν ένα επιχείρημα πάνω σε αυτά που πιστεύουν, προτιμώντας το “πίστευε και μη ερεύνα” και “η πίστη σου θα σε σώσει”, και “η σοφία αυτού του κόσμου είναι κακό πράγμα”, ενώ το να είσαι απλοϊκός είναι καλό».

(Κέλσος, «Αληθής λόγος»)

Σχέση πίστης-βιώματος

Όλες οι θρησκείες ζητούν την «πίστη» από τους ακολούθους τους. Πίστη σε πράγματα που πρέπει να δεχτούν εκ των προτέρων ως έγκυρα. Σε «δόγματα». Και δεν είναι μόνο ο Χριστιανισμός με τα ποικίλα ρεύματά του. Κατά την άποψή μου, δόγματα έχουν και οι θρησκείες που θεωρούνται «αδογμάτιστες». Όμως, πόσο αδογμάτιστη μπορεί να είναι μια θρησκεία, όπως για παράδειγμα ο Ινδουισμός, που δέχεται ότι υπάρχει μια απόλυτη απρόσωπη πραγματικότητα (το Βράχμαν) και ότι η ψυχή του καθενός μας αποτελεί μέρος αυτής της πραγματικότητας (το «Άτμαν»); Και ότι πρέπει κανείς να ενωθεί με αυτήν την «πραγματικότητα»;

Όταν ήμουν πιστός, η αγαπημένη μου επιστολή από την Καινή Διαθήκη ήταν η προς «Εβραίους». Ειδικά, το κεφάλαιο έντεκα, το λεγόμενο «κεφάλαιο της πίστεως». Πάντοτε θαύμαζα όλα τα παραδείγματα των πιστών ανθρώπων που αναφέρονται εκεί. Ωστόσο, ποτέ δεν είχα προσέξει ότι σε αυτό το κεφάλαιο φανερώνεται ο μηχανισμός που προκαλεί την «εμπειρία», το «βίωμα», με κινητήριο μοχλό την «πίστη».

Η πίστη ορίζεται ως εξής, εκεί: «Εστίν δε πίστις ελπιζομένων υπόστασις πραγμάτων έλεγχος ου βλεπομένων· εν ταύτη γαρ εμαρτυρήθησαν οι πρεσβύτεροι» («Προς Εβραίους», 11:1-2). Στους παραπάνω στίχους, παρατηρούμε ότι «πίστη» και «ελπίδα» πάνε μαζί, και δίνουν υπόσταση και βεβαιότητα για πράγματα που δεν βλέπονται και δεν ελέγχονται. Αυτές οι «βεβαιότητες» είναι υποκειμενικές. Δεν αποδεικνύονται στην πραγματικότητα, αλλά ανήκουν στην «εμπειρία».

Σε άλλο μέρος της Καινής Διαθήκης, αναφέρεται ότι η «ελπίδα» λειτουργεί ως εργαλείο για να περιμένει κανείς κάτι το οποίο δεν το βλέπει ακόμα. «*Ελπίς δε βλεπομένη ουκ εστίν ελπίς· ο γαρ βλέπει τις τι και ελπίζει; Ει δε ο ου βλέπομεν ελπίζομεν δι' υπομονής απεκδεχόμεθα*» ([«Προς Ρωμαίους», 8:24-25](#)). Όλα αυτά πρέπει να στηριχθούν στις μαρτυρίες των «πρεσβυτέρων», ανθρώπων δηλαδή που έχουν την σχετική εμπειρία και οι οποίοι θεωρούνται «αυθεντίες» και που λειτουργούν ως «οδοδείκτες» για τους λοιπούς. Αυτό δεν ισχύει μόνο για τον Χριστιανισμό, αλλά αφορά γενικότερα τις θρησκευτικές παραδόσεις. Είτε τον πούμε «πρεσβύτερο», είτε «γέροντα», είτε «άγιο πατέρα», είτε «γκουρού», είτε «φωτισμένο», όλα έχουν την σημασία του «πνευματικού οδηγού» που χειραγωγεί τον μυσούμενο.

Ποιός όμως χρειάζεται «ελπίδα» και «πίστη» παρά ο απελπισμένος; Και ο απελπισμένος είναι αδύναμος. Σε τέτοιους ανθρώπους απευθύνονται όλοι οι «απατεώνες του πνεύματος», όπως θα τους έλεγε και ο Νίτσε .

Όλο το ενδέκατο κεφάλαιο αναφέρεται σε ανθρώπους που «κλήθηκαν» από τον Θεό, έδωσαν πίστη και ελπίδα σε αυτόν, και έτσι αυτοί «εμαρτυρήθησαν». Έδωσαν δηλαδή, την καλή μαρτυρία. Αυτό είναι «νόμος». Ο αδύναμος καλείται να πιστέψει σε μαρτυρίες «άλλων», τις οποίες φυσικά δεν μπορεί να ελέγξει, παρά μόνο να δεχτεί.

Αυτό όμως που με προβλημάτισε περισσότερο, είναι αυτό που αναφέρεται στον έκτο στίχο: «*χωρίς δε πίστεως αδύνατον ευαρεστήσαι· πιστεύεσαι γαρ **δει** τον προσερχομένον τω Θεώ **ότι εστίν** και τοις εκζητούσιν αυτόν μισθαποδότης γίνεται*».

Γιατί «**πρέπει**» να πιστέψει κάποιος που προσέρχεται στον Θεό, ότι υπάρχει ο Θεός και να πιστέψει επίσης ότι γίνεται «μισθαποδότης»; Δηλαδή, αν επιφυλάσσεται και διατηρεί αμφιβολίες έχοντας ειλικρινή διάθεση, γιατί αυτός ο άνθρωπος να μην λάβει «μισθαποδοσία»;

Γιατί να μην ευαρεστηθεί ο Θεός με μια ειλικρινή αμφιβολία που ζητά καλοπροαίρετα αποδείξεις; Γιατί να μην τιμάει ο Θεός το λογικό και την κριτική ικανότητα με την οποία προίκισε τον άνθρωπο; Όπως θα δούμε παρακάτω στην ενότητα «πίστη εναντίον λογικής», αυτά τα δύο δεν τα πάνε καθόλου καλά. Και υπάρχουν σαφείς λόγοι για αυτό.

Πνευματική γνώση

Η ορθόδοξη πατερική θέση για την γνώση του «Θεού» είναι σαφής. Δεν μπορεί ο άνθρωπος να γνωρίσει την Θεία Ουσία, αλλά μπορεί να μετέχει κατά χάριν στις άκτιστες Θείες ενέργειες. Αυτό αποτελεί και το «πατερικό βίωμα». Ας δούμε μερικά αποσπάσματα που το πιστοποιούν.

Αναφέρει ο Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός...

*Αλλά τι είναι αυτό που έπαθα, ω φίλοι και μύστες και συνεργαστές της αλήθειας; Έτρεχα για να καταλάβω τον Θεό και έτσι **ανέβηκα στο όρος και διέσχισα την νεφέλην**, αποσύρθηκα από την ύλη και τα υλικά και **συγκεντρώθηκα όσο ήταν δυνατό στον εαυτό μου**. Όταν όμως έρριψα τα βλέμματά μου, μόλις πρόλαβα να δω **τα νώτα του Θεού** και τούτο με την προστασία του βράχου, δηλαδή του Λόγου που για μας έγινε άνθρωπος. Και αφού έσκυψα λίγο, είδα όχι την πρωταρχική και ακήρατη φύση, που είναι γνωστή μόνο στον εαυτό της, εννοώ βέβαια την Τριάδα, αυτή που μένει μέσα στο πρώτο καταπέτασμα και καλύπτεται από Χερουβίμ, αλλά **την εξωτερική** που φθάνει ως εμάς. Όπως καταλαβαίνω αυτό που μπόρεσα να γνωρίσω είναι η μεγαλειότητα, ή όπως την ονομάζει ο θείος Δαβίδ **η μεγαλοπρέπεια**, που αποκαλύπτεται στα δημιουργήματα τα οποία αυτός δημιούργησε και κυβερνά. Όπως εκείνοι που έχουν αδύνατα μάτια βλέπουν τις σκιές και τις εικόνες του ηλίου στην επιφάνεια των υδάτων, διότι το καθαυτό φως θα καταστρέψει την όρασή τους, αν τον αντικρύσουν, έτσι και εμείς γνωρίζουμε **τα νώτα του Θεού, δηλαδή τα ίχνη του**.*

(ΕΠΕ 4, σ. 39, «Περί θεολογίας»)

Σχόλιο: Στην θεολογική γλώσσα, «όρος» είναι η προσευχή και η «νεφέλη» δηλώνει το αδύνατο της λογικής γνώσεως για τον Θεό. Οι όροι «νώτα του Θεού», «μεγαλειότητα», «ίχνη», αναφέρονται στην «άκτιστη» θεία ενέργεια που είναι το επόμενο της θείας ουσίας και διακρίνεται από αυτήν. Οι έννοιες είναι δάνεια από την ελληνική φιλοσοφία αλλά παραλλαγμένες. Η διάκριση Ουσίας και Ενέργειας γίνεται για να αποφύγουν οι χριστιανοί τον πανθεισμό. Η Ουσία είναι απρόσιτη και αμέθεκτη, ενώ η Ενέργεια προσιτή και μεθεκτή. Οι σχέσεις ενός εξωκοσμικού όντος με την κτίση του, πρέπει να στηρίζονται στην Ενέργεια και όχι στην Ουσία. Αυτές οι φόρμουλες επινοήθηκαν τον 4ο αιώνα και αναπτύχθηκαν κατά τους επόμενους, ενώ κατά τους προηγούμενους αιώνες ήταν άγνωστες. Αργότερα δόθηκαν και οι ανάλογες ερμηνείες στα χωρία της Βίβλου.

Άλλο απόσπασμα από τον ίδιο...

Ασφαλώς είναι **ασύλληπτο** και απεριόριστο το ον που υπήρχε πολύ πριν από αυτά και υπεράνω αυτών και από το οποίο προέρχονται αυτά. Εννοώ βεβαίως **όχι το αν υπάρχει** αλλά ποιος είναι. Διότι δεν είναι κούφιο το κήρυγμά μας ούτε μάταιη η πίστη μας ούτε αυτά είναι τα δόγματά μας, για να μην εκλάβεις την ταπεινοφροσύνη μας ως αφορμή αθείας και συκοφαντίας και υψηλοφροσύνης σε βάρος μας, ότι δήθεν ομολογούμε άγνοια. Διότι πάρα πολύ διαφέρει το να γνωρίζεις τι ακριβώς είναι τούτο από το να είσαι **πεπεισμένος** ότι υπάρχει κάτι. Η ομορφιά και η τάξη της φύσεως μας διδάσκουν, ότι υπάρχει Θεός και ότι αυτός δημιούργησε και κυβερνά τα σύμπαντα.

(ο. π. σ. 43)

Σχόλιο: Η πνευματική εμπειρική γνώση ή το «βίωμα», δεν αποδεικνύουν την ύπαρξη του «ασύλληπτου» και «απεριόριστου» όντος. Αυτό είναι πολύ βασικό, διότι αρκετοί θεωρούν ότι το «βίωμα» είναι αναμφισβήτητη απόδειξη της υπάρξεως του Θεού.

Η ύπαρξη αποδεικνύεται, κατά τους Πατέρες, από την ύπαρξη της δημιουργίας. Και αυτό είναι σημαντικό, διότι στην σημερινή εποχή και γνωρίζοντας οι απολογητές ότι υπάρχουν απαντήσεις σε τέτοιους είδους ισχυρισμούς, διατείνονται ότι η ύπαρξη του Θεού ούτε αποδεικνύεται ούτε καταρρίπτεται. Αυτό φυσικά επιχειρείται για να αποφευχθεί η αντινομία: Αφού ο Θεός είναι ασύλληπτος από την λογική, από πού ξέρουμε ότι υπάρχει; Από την «δημιουργία» έχουμε ενδείξεις, λένε οι σημερινοί απολογητές και αποδείξεις από το «πατερικό βίωμα».

Στους προηγούμενους αιώνες, οι πατέρες έλεγαν άλλα πράγματα. Για παράδειγμα, ο Ιωάννης ο Δαμασκηνός (κορυφαίος δογματολόγος της Εκκλησίας), έχει ένα κεφάλαιο στο έργο του «Έκθεσις ακριβής της Ορθοδόξου πίστεως», που το τιτλοφορεί «Απόδειξη ότι υπάρχει ο Θεός». Αλλά και στην Καινή Διαθήκη βρίσκουμε τα ίδια επιχειρήματα, όπως στην προς «Ρωμαίους», στο πρώτο κεφάλαιο. «διότι το γνωστόν του θεού φανερόν εστί εν αυτοίς· ο γαρ θεός αυτοίς εφανέρωσεν· τα γαρ αόρατα αυτού από κτίσεως κόσμου τοις ποιήμασιν νοούμενα» (1:19-20). Αλλά και στην προς «Εβραίους» επιστολή, αναφέρει ο άγνωστος συντάκτης της: «Πίστει νοούμεν καταρτίσθαι τους αιώνας ρήματι θεού εις το μη εκ φαινομένων τα βλεπόμενα γεγονέναι» (11:3).

Το «βίωμα» λοιπόν, είναι η μετοχή στις άκτιστες θείες ενέργειες, από όπου

γνωρίζεται κατά μέρος το «ποιος» είναι ο Θεός.

Επίσης...

Εμάς όμως το λογικό μας ωθεί να αναζητούμε τον Θεό και να μη ανεχόμαστε το σύμπαν χωρίς ηγεμόνα και κυβερνήτη. Έπειτα το λογικό ερευνά το ορατά και έρχεται σε επαφή με τα αρχικά αισθητά, αλλά ούτε και σε αυτά σταματά- διότι είναι ανάξιο του λογικού να αναθέτει την ηγεμονία σε εκείνους που είναι ίσοι κατά τις αισθήσεις- αλλά δι' αυτών μας οδηγεί σε εκείνο που είναι υπεράνω αυτών και δίδει σε αυτά την ύπαρξη.

(ο. π. σ. 65)

Σχόλιο: Η βασική ιδέα σε γενικές γραμμές ότι από τα αισθητά αναγόμεστε στα νοητά, με κάποιες επιμέρους διαφορές, ανήκει στον Πλάτωνα και συναντάται σε πολλούς διαλόγους του, όπως στην «Πολιτεία», στον «Τίμαιο», και στο «Συμπόσιο». Δεν είναι καθόλου παράξενο που ακόμα και ο μεγάλος Πλάτων, στον «Τίμαιο» καταφεύγει στην πίστη και στις «αυθεντίες» για να κατοχυρώσει το ιδεαλιστικό κομμάτι των θέσεών του.

Επίσης...

***Ας μας οδηγεί πλέον η πίστη και όχι η λογική,** αφού βεβαίως διαπίστωσης την αδυναμία να ερευνήσουμε τα πράγματα που είναι πλησίον μας, και αφού διδάχθηκες ότι λογική είναι να γνωρίσεις τα υπέρλογα, για να μη είσαι εντελώς επίγειος και περίγειος που να αγνοείς ακόμη και αυτήν την άγνοιά σου.*

(ο. π. σ. 95).

Σχόλιο: Απόλυτα συνεπές με το «πατερικό βίωμα», αφού η λογική εξοστρακίζεται. Τον λόγο έχει εξ αρχής η πίστη.

Ας δούμε όμως και τις θέσεις του Βασιλείου Καισαρείας...

*Εμείς από μεν τις **ενέργειες** βεβαιώνουμε ότι γνωρίζουμε τον Θεό μας, την δε ουσία του την ίδια δεν ισχυριζόμαστε ότι προσεγγίζουμε. Διότι **οι ενέργειές του κατεβαίνουν προς εμάς,** η δε ουσία του παραμένει απρόσιτη.*

(ΕΠΕ 1, σ. 153, επιστολή 234)

Σχόλιο: Εδώ κατοχυρώνονται όλα όσα προαναφέραμε.

Επίσης...

Ακόμη και εκείνος που παρατηρεί τα μεγαλεία της κτίσεως με μεγάλες σκέψεις και βαθύτατους στοχασμούς, ώστε από το μεγαλείο και την ωραιότητα των κτισμάτων να γνωρίσει τον δημιουργό. Διότι όσο περισσότερο εμβαθύνει κανείς στους λόγους σύμφωνα με τους οποίους δημιουργήθηκαν τα όντα και σύμφωνα με τους οποίους κυβερνώνται, τόσο περισσότερο βλέπει την μεγαλοπρέπεια του Κυρίου, και όσο εξαρτάται από τον εαυτό του μεγαλύνει τον Κύριο. Επειδή λοιπόν ένας νους και η επιμέλεια ενός ανθρώπου ούτε για λίγο είναι αρκετή για την κατανόηση των μεγαλείων του Θεού, παραλαμβάνει όλους μαζί τους πραείς για να συμμετέχουν σε αυτήν την ενέργεια. Πρέπει **να ησυχάσει απολύτως από τους εξωτερικούς θορύβους**, και αφού αποκτήσει απόλυτη ησυχία **στο κρυφό βουλευτήριο της καρδιάς του**, έτσι να επιχειρήσει να γνωρίσει την αλήθεια.

(ΕΠΕ 5, σ. 211, «Εις τον ΛΓ ψαλμό»)

Σχόλιο: Πέρα από όσα έχουν ήδη αναφερθεί, εδώ ο Βασίλειος προσθέτει επιπλέον το στοιχείο της «ησυχίας» και της συγκέντρωσης.

Επίσης...

Η ψυχή οικειώνεται το Πνεύμα όχι με το να προσεγγίσει σε αυτό τοπικά (διότι πως μπορείς να πλησιάσεις με το σώμα σου το ασώματο;), αλλά με το να απομακρύνει τα πάθη, τα οποία προσκολληθέντα στην ψυχή μεταγενεστέρως λόγω της αγάπης προς την σάρκα, την απομάκρυναν από την προς τον Θεό εγγύτητα. Όταν λοιπόν καθαρισθεί κανείς από την αισχύροτητα, την οποία περιβλήθηκε με την κακία, και επανέλθει στην φυσική ωραιότητα, και αποδώσει σαν σε εικόνα βασιλική την αρχαία μορφή με τον καθαρισμό της, μόνο έτσι μπορεί να πλησιάσει τον Παράκλητο. Αυτός, σας ήλιος, αφού παραλάβει καθαρισμένους οφθαλμούς, θα σου δείξει στον εαυτό του την εικόνα του αοράτου. Στο μακάριο θέαμα της εικόνας θα δεις το ανέκφραστο κάλλος του πρωτοτύπου. Δια του Πνεύματος ανυψώνονται οι καρδιές, χειραγωγούνται οι ασθενείς, τελειοποιούνται όσοι προκόπτουν. Αυτό, αφού φωτίσει αυτούς που έχουν καθαρισθεί από κάθε κηλίδα, τους καθιστά πνευματικούς, λόγω της κοινωνίας τους προς αυτό. Και όπως τα λαμπερά και διαφανή σώματα, όταν πέσει πάνω τους κάποια ακτίνα, τα ίδια λάμπουν περισσότερο, και αντανακλούν μόνα τους και άλλην λάμψιν, έτσι και οι πνευματοφόρες ψυχές όταν

καταυγαστούν από το Πνεύμα, και οι ίδιες γίνονται πνευματικές και σε άλλους εξαποστέλλουν χάριν.

(Βασίλειος Καισαρείας ΕΠΕ 10, σ. 339, «Περί του αγίου Πνεύματος»)

Σχόλιο: Εδώ περιγράφεται η διαδικασία. Αφορά την κάθαρση από τα πάθη, προκειμένου να δειχτεί καθαρό το «κατ' εικόνα» που αμαυρώθηκε. Τότε, ο Παράκλητος αναλαμβάνει να δώσει την πνευματική θεωρία. Έτσι, ο άνθρωπος ανεβαίνει, φωτίζεται, και βλέπει την άκτιστη δόξα. Βεβαίως, ούτε αυτά είναι καθαρά «χριστιανική αποκάλυψη». Είναι μίγμα πλατωνισμού με τον μύθο της πτώσης των «πρωτοπλάστων», με ορισμένες επιμέρους διαφοροποιήσεις. Για την πνευματική γνώση, ο Πλάτων αναφέρει στην έβδομη επιστολή του, ότι δεν βρίσκεται στα γραπτά κείμενα και δεν εκφράζεται με λόγια. Είναι εμπειρική. Είναι το αποτέλεσμα της αδιάκοπης μελέτης και ξεκινά από το εσωτερικό του ανθρώπου. Μέσα του ξεπηδά το φως της γνώσεως και η ψυχή φωτίζεται. Για την κάθαρση, την πνευματική ανάσβαση, την «ομοίωση τω θεώ», και την θεωρία (πνευματική θέαση) της Ιδέας του Αγαθού, κάνει λόγο στην «Πολιτεία».

Αναφέρει ο Γρηγόριος ο Παλαμάς στον τρίτο λόγο του «Υπέρ των ιερώς ησυχάζόντων»...

*Και εμείς λοιπόν, αν μεν φθάσουμε πάνω εγκαταλείψαντες το γύρω από την γη σκότος, **θα γίνουμε φωτοειδείς** πλησιάζοντας το αληθινό φως του Χριστού, αν κατεβεί μέχρι ημών το αληθινό φως το «λάμπρον εις την σκοτία», θα γίνουμε **φως** οι ίδιοι, όπως λέγει κάπου εις τους μαθητές ο Κύριος. Ούτω η θεοποιός δωρεά του Πνεύματος είναι **απόρρητον φως** και καθιστά θείον φως τους αποκτήσαντας αυτήν, όχι μόνο γεμίζουσα αυτούς με αϊδιον φως, αλλά και χαρίζουσα θεοπρεπή γνώση και ζωή.*

(ΕΠΕ 2, σ. 635).

Σχόλιο: «Αρχαίοι λοιπόν άνδρες και σοφοί φανέρωσαν κάποια πράγματα για όσους είναι ικανοί να τα καταλάβουν μάλιστα, ακόμα και ο Πλάτων του Αρίστωνα, σε κάποια επιστολή του εξηγούσε τα σχετικά με το Πρώτο Αγαθό· έλεγε ότι **το Πρώτο Αγαθό δεν γίνεται να εκφραστεί με λόγια αλλά γεννιέται με την πολλή συναναστροφή, και ξαφνικά, σαν φωτιά που φουντώνει απότομα, ανάβει φως μέσα στην ψυχή**» (Κέλσος, «Αληθής λόγος», εκδόσεις Θύραθεν).

Ο Πορφύριος γράφει για τον Πλωτίνο...

Ήτο άγρυπνος, είχε ψυχή καθαρή και διαρκώς εστραμμένη προς το θείον του ηγάπα με όλην του την ψυχήν, και ότι έκαμνε τα πάντα δια να αποφύγει το πικρό κύμα της αιμοχαρούς αυτής ζωής. Τουτοιοτρόπως, χάρις εις το δαιμονιακό αυτό φως, που ανέρχεται συχνά δια της νοήσεως μέχρι του πρώτου θεού και ακόμη πέραν τούτου, **ο Πλωτίνος, ακολουθών την υπό του Πλάτωνος εν τω Συμποσίω διαχαραχθείσαν οδό, είδε τον Θεόν εκείνον, που δεν έχει ούτε μορφήν ούτε συγκεκριμένην υπόστασιν, διότι ευρίσκεται υπεράνω του νου και του νοητού.** Είναι αυτός ο θεός, τον οποίον εγώ ο Πορφύριος δεν επλησίασα και δεν ενώθηκα μαζί του παρά μίαν μόνον φοράν κατά το εξηκοστόν όγδοον έτος της ηλικίας μου. Εις τον Πλωτίνον εφάνη εγγύτατα ο οραματισμός του σκοπού. Το τέλος και ο σκοπός ήτο δι' αυτόν να ενωθεί στενώς μετά του Θεού, του κατασκηνούντος υπαράνω των όντων. Ο Πλωτίνος επέτυχε, κατά την παρ' αυτό παραμονήν μου, τετράκις τον εν λόγω σκοπόν, χάρις εις μίαν άρρητον ενέργειαν.

(«Περί Πλωτίνου βίου», εκδόσεις Πάπυρος, σ. 95)

Κάθε ομοιότητα δεν είναι «συμπτωματική»...

Οι προϋποθέσεις για το «βίωμα», όπως τίθενται από τους Πατέρες

Για την καλύτερη δυνατή κατανόηση αυτών των πραγμάτων, ας προσπαθήσουμε να μπούμε στην ψυχοσύνθεση του πιστού, που έχει εγκλωπωθεί τα παρακάτω. Διότι, «ο όρος «πίστις» σημαίνει όχι απλώς ότι κάποιος παραδέχεται μια σειρά από δόγματα, αλλά πιο συγκεκριμένα ομολογεί και **εγκολπώνεται ένα ολόκληρο τρόπο ζωής σύμφωνο με αυτά**». (Αλέξιος Καρακαλλινός, «Εν ειρήνη του Κυρίου δεηθώμεν», εκδόσεις Μακρυγιάννης).

Ο Ιωάννης ο Σιναΐτης, στο έργο «Κλίμακα»:

A) Πίστη.

«Η πίστη αναπτερώνει την προσευχή, γιατί χωρίς αυτήν δεν μπορεί κανείς να πετάξει στον ουρανό» («Λόγος περί προσευχής», Φ. ΕΠΕ 16, σ. 519).

Σχόλιο: Άνευ πίστεως, δεν παράγονται εμπειρίες και βιώματα τέτοιου είδους. Δεν πετάει κανείς στον ουρανό...

B) Ταπεινοφροσύνη.

«Όποιος ζει ενωμένος μαζί με αυτήν, δεν υπάρχει σ' αυτόν μίσος, ούτε κάποιο είδος αντιλογίας, ούτε καμία εκδήλωση απειθαρχίας, εκτός βέβαια αν ο λόγος

αναφέρεται σε θέματα πίστεως» («Λόγος περί υπηρηφανείας», Φ. ΕΠΕ 16, σ. 381).

Σχόλιο: Η «ταπεινοφροσύνη» εξυπηρετεί ώστε να μην υπάρχει καμία απειθαρχία προς στους ηγουμένους. Σύμφωνα με την προτροπή που αναφέρεται στην προς «Εβραίους» επιστολή: «Πείθεσθε τοις ηγουμένοις υμών και υπείκετε» (13:17).

Ο Αββάς Δωρόθεος, στα «Ασκητικά» του, διδάσκοντας τους μαθητές του, αναφέρεται επίσης στις βασικές προϋποθέσεις που οφείλει να έχει ο μοναχός.

Γ) Αποταγή.

«Βλέπετε πως συνταίριασαν την υπακοή με την ταπείνωση; Γιατί, όπως ακριβώς ζεύεται το αμάξι και δεν μπορεί το ένα άλογο να τρέξει περισσότερο από το άλλο γιατί πληγώνεται, έτσι πρέπει και η υπακοή να είναι ζεμένη με την ταπείνωση. Και πως μπορεί να αξιωθεί κανείς να αποκτήσει αυτή τη χάρη αν, όπως είπα, δεν βιάσει τον εαυτό του να κόψει το θέλημά του και να παραδοθεί μετά στον Θεό στον Γέροντά του, χωρίς επιφυλάξεις σε τίποτε, αλλά κάνοντας τα όλα όπως ακριβώς εκείνοι, με τη βεβαιότητα ότι υπακούει στον Θεό;» («Περί αποταγής», εκδόσεις Ετοιμασία, Ιεράς Μονής Τιμίου Προδρόμου, σ. 117).

Σχόλιο: Αποταγή είναι η απάρνηση. Αυτή συνοδεύει την πίστη και την ταπεινοφροσύνη. Με αυτόν τον τρόπο, ο άνθρωπος δεν έχει θέλημα και παραδίδεται ολοκληρωτικά σε «αυθεντίες» που θα τον χειραγωγήσουν.

Δ) Υπακοή.

«Υπακοή είναι η χωρίς εξέταση ενέργεια» (Ιωάννης ο Σιναΐτης, «Περί υπακοής», Φ. ΕΠΕ 16, σ. 81).

«Υπακοή είναι θανάτωση της θελήσεως» (ο. π).

«Η τάξη του αρχαρίου είναι αυτή· Να ζεις με πολλή ταπείνωση, να μη λογαριάζεις τον εαυτό σου σε τίποτε, να μη λέγεις τι είναι αυτό ή γιατί αυτό, αλλά να το δέχεσαι με πολλή υπακοή και υποταγή» («Ερωταποκρίσεις Βαρσανούφιου και Ιωάννου», Φ. ΕΠΕ 10 Α΄, σ. 397).

Ε) Απαραίτητος ο πνευματικός οδηγός.

Ο Αββάς Δωρόθεος, στα «Ασκητικά» του, αναφέρει...

Στην Παλαιά Διαθήκη, στο βιβλίο των Παροιμιών, διδάσκεται ότι: «Οι άνθρωποι που δεν έχουν ισχυρή και συνετή διακυβέρνηση πέφτουν σαν τα μαραμμένα

φύλλα. Η σωτηρία εξασφαλίζεται μετά από φρόνιμη και θεόπνευστη καθοδήγηση». Καταλαβαίνετε τη δύναμη που κρύβουν αυτά τα λόγια, αδελφοί μου, βλέπετε τι μας διδάσκει η Αγία Γραφή. Μας κάνει προσεκτικούς να μην εμπιστευόμαστε στους εαυτούς μας, να μην τους θεωρούμε συνετούς, να μην πιστεύουμε ότι μπορούμε να κυβερνούμε τον εαυτό μας. Έχουμε ανάγκη από βοήθεια, έχουμε ανάγκη από ανθρώπους που, μετά από τον Θεό, θα μας κυβερνούν.

(«Περί του ότι κανείς δεν πρέπει να εμπιστεύεται στη φρόνησή του», εκδόσεις Ετοιμασία, Ιεράς Μονής Τιμίου Προδρόμου, σ.183)

ΣΤ) Απαραίτητη η άσκηση πίεσης.

Ο Ιωάννης ο Σιναΐτης, λέγει στον πρώτο λόγο της «Κλίμακος» των αρετών:

Μοναχός είναι εκείνος που είναι προσηλωμένος σε κάθε χρονική στιγμή και τόπο και πράγμα μόνο στις εντολές και στους λόγους του Θεού. Μοναχός είναι διαρκής καταπίεση της ανθρωπίνης φύσεως και ακατάπαυστη περιφρούρηση των αισθήσεων. Μοναχός είναι σώμα εξαγνισμένο, στόμα καθαρό, και νους φωτισμένος. Μοναχός είναι ψυχή γεμάτη από πόνους οδυνηρούς, που έχει ως διαρκή απασχόλησή της τη μνήμη του θανάτου, και όταν είναι ξύπνια, και όταν κοιμάται.

(«Περί αποταγής», Φ. ΕΠΕ 16, σ. 43)

Ζ) Διαχείριση αισθημάτων.

Ο Αββάς Δωρόθεος, στα «Ασκητικά», για την σχέση «φόβου» και «αγάπης» αναφορικά με το Θεό, στον εσωτερικό κόσμο του πιστού, διακρίνονται δύο είδη. Ο φόβος της κόλασης που είναι ο αρχικός, και ο τέλειος που είναι η αγάπη. Το παράξενο είναι ότι... «Είναι αδύνατον να φθάσει κανείς διαφορετικά στον τέλειο φόβο, παρά μόνο με τον αρχικό» *(«Περί του θείου φόβου», ο. π. σ. 157, εκδόσεις Ετοιμασία, Ιεράς Μονής Τιμίου Προδρόμου).*

Και συνεχίζει την διδασκαλία του λέγοντας ότι υπάρχουν τρία είδη ψυχικών διαθέσεων στους πιστούς.

Γιατί υπάρχουν τρία είδη ψυχικών διαθέσεων, όπως λέγει ο Μέγας Βασίλειος, με τα οποία μπορούμε ευαρεστήσουμε στον Θεό. Δηλαδή, ευαρεστούμε τον Θεό ή επειδή φοβόμαστε την κόλαση -και τότε βρισκόμαστε στην κατάσταση του δούλου, ή εκπληρώνουμε τις εντολές του Θεού επειδή επιδιώκουμε τα κέρδη που

θα πάρουμε σαν μισθό από τον Θεό για την προσωπική μας ωφέλεια- και σε αυτό το σημείο μοιάζουμε με τους μισθωτούς- ή για το ίδιο το καλό και τότε βρισκόμαστε στην κατάσταση του υιού (ο. π. σ. 157).

Συμπέρασμα: Όλα τα παραπάνω που θεωρούνται μέρος των «μοναχικών αρετών», θεωρώ ότι εξυπηρετούν στην χειραγώγηση του ανθρώπου. Ένας άνθρωπος που πιστεύει ακράδαντα σε «θείες αλήθειες», που πρέπει να πειθαρχεί σε κανόνες που άλλοι έθεσαν για αυτόν, που πρέπει να απαρνηθεί την λογική του και να υποταχθεί σε αυθεντίες και να θεωρεί ότι έτσι «υποτάσσεται στο Θεό» που ποτέ του ούτε είδε πραγματικά ούτε συνομίλησε, και η πίεση που πρέπει να ασκήσει στον εαυτό του, τι άλλο τον καθιστούν παρά ένα έρμαιο του καθενός; Και ξαναγυρίζω σε αυτό που είπαμε και αρχικά, ότι η πίστη σε αδύναμους απευθύνεται. Να γιατί το ομηρικό «πάντα να αριστεύεις», αντικαταστάθηκε από το «μακάριοι οι πτωχοί τω πνεύματι».

Η τεχνική

Οι χριστιανοί διατείνονται ότι δεν υπάρχει πρόκληση των «θειών εμπειριών». Ότι αυτές δίδονται κατά χάριν άνωθεν. Παρόλα αυτά, μια μελέτη στην γραπτή παράδοση της Εκκλησίας, μπορεί να διαψεύσει τον παραπάνω ισχυρισμό.

Ο Νείλος, στα «Ασκητικά» του, αναφέρει τα εξής...

Η ψυχή όταν καθαριστεί με την πληρότητα των αρετών, κάνει τη θέση του νου ακλόνητη, καθιστώντας τον δεκτικό της κατάστασης που επιζητεί. Προσευχή είναι ομιλία του νου με τον Θεό. Ποια λοιπόν κατάσταση χρειάζεται ο νους για να ησυχάσει οριστικά, να μεταφερθεί με έκσταση στον Δεσπότη του και να συνομιλεί με αυτόν χωρίς να μεσολαβεί κανένας;
(«Περί προσευχής», Φ. ΕΠΕ 11Β, σ. 299)

Σχόλιο: Πάντα υπάρχει μια κατάλληλη προετοιμασία. Δηλαδή, προηγείται η «κάθαρση» από τα πάθη. Ο όρος «νους» δεν αναφέρεται στον υλικό εγκέφαλο. Είναι μια ασαφής έννοια που έχει διαφορετική σημασία από κείμενο σε κείμενο. Ας πούμε ότι στο σημείο αυτό αναφέρεται σε μία νοερή ενέργεια της ψυχής. Έχοντας από πριν ετοιμαστεί ο πιστός, έχοντας ήδη μπει σε μία πορεία χειραγωγούμενος, καθιστά την νοερή του ενέργεια «δεκτική της κατάστασης που επιζητεί». Αυτό δεν δείχνει ότι όλα παρασκευάζονται για αυτήν την εκστατική κατάσταση όπου ο νους θα συνομιλεί με τον Θεό;

Ο Ιωάννης ο Σιναΐτης, αναφέρει στην «Κλίμακα»: «Πολλές φορές η πολυλογία κατά την προσευχή προκάλεσε στον νου φαντασίες πονηρές και αποχαύνωση, ενώ **η μονολογία συνήθως συγκεντρώνει τον νου**» («Περί προσευχής», Φ. ΕΠΕ 16, σ. 515).

Σχόλιο: Κατά την διαδικασία, ο πιστός πρέπει να ασκηθεί στην συγκέντρωση του νου με τη βοήθεια μιας μονολόγιστης προσευχής. Τι και αν την πει κανείς «ευχή του Ιησού», τι και αν την πει «μάνδρας».

Ο Νικόλαος ο Καβάσιλας, ένας μυστικός θεολόγος του 14ου αιώνας, ερμηνεύοντας τα όσα συμβαίνουν στην ιεροτελεστία της θείας λειτουργίας, αναφέρει...

*Επειδή λοιπόν για την επιτέλεση των μυστηρίων είναι αναγκαίο να προσερχόμαστε με καλή διάθεση και καλά **προετοιμασμένοι**, έπρεπε και αυτό να υπάρχει στην ακολουθία της ιερής τελετής, και υπάρχει. Πραγματικά **αυτό μας το κατορθώνουν οι ευχές, οι ψαλμοί, και οτιδήποτε άλλο ιερό γίνεται σ' αυτήν και λέγεται.***

(«Εις την Θεϊαν Λειτουργίαν», Φ. ΕΠΕ 22, σ. 33)

Σχόλιο: Η προετοιμασία, η συγκέντρωση, η ιεροτελεστία, σπρώχνουν στην παραγωγή του «θείου βιώματος».

Σε άλλο απόσπασμα από τον Ιωάννη τον Σιναΐτη, αναφέρεται...

Εκείνος που σκέπτεται και συναισθάνεται με την καρδιά του, ότι κατά την ώρα της προσευχής στέκεται μπροστά στον Θεό, αυτός καθίσταται στύλος ακίνητος, και με κανένα δαίμονα από όλους αυτούς που προαναφέρθηκαν δεν εμπαιίζεται. Ο πραγματικός υπήκοος, μόλις σταθεί για προσευχή, γίνεται πολλές φορές ολοφώτεινος και πλημμυρίζει αγαλλίαση.

(«Περί ύπνου και προσευχής», Φ. ΕΠΕ 16, σ. 325)

Σχόλιο: Ενώ είδαμε ότι η λογική σκέψη δεν εξυπηρετεί στα «θεία βιώματα», εδώ επιστρατεύεται. Όχι όμως όπως θα έπρεπε. Εδώ αναφέρεται σε ανθρώπους που έχουν ήδη περάσει τα στάδια της ετοιμασίας. Συνεπώς, η σκέψη δεν κατευθύνεται πλέον από τίποτα άλλο πέρα από αυτό που ήδη έχει δοθεί στον υλικό εγκέφαλο. Εδώ κρύπτεται η **αυθυποβολή**, κατά την γνώμη μου, διότι ο εγκέφαλος είναι σε πορεία «ρυθμίσεως» τρόπον τινά ώστε να «βιώσει». Έτσι, η σκέψη και το

συναίσθημα οδηγούν τον πιστό ώστε να θεωρεί ότι «στέκεται μπροστά στον Θεό».

Αλλά και ο Νικόδημος ο αγιορείτης αναφέρει σημαντικά πράγματα στο έργο του «Αόρατος πόλεμος». Είναι ένα βιβλίο όπου ο Νικόδημος έχει συγκεντρώσει συμπυκνωμένα, και αποδώσει όσο πιο απλά γίνεται, όλα όσα έχουν ειπωθεί από τους Πατέρες για το «χριστιανικό βίωμα». Βασικές **προϋποθέσεις** είναι τέσσερις: να μην εμπιστεύεται ποτέ κανείς τον εαυτό του, να ελπίζει μόνο στον Θεό, να αγωνίζεται πάντα, και να προσεύχεται. Αυτά εξηγούνται στο πρώτο μέρος του βιβλίου, που περιλαμβάνει 53 κεφάλαια.

Στο δεύτερο μέρος, αναφέρεται στο «μυστήριο» της Θείας Ευχαριστίας, με έκταση 3 κεφαλαίων. Αναφέρεται και στην «νοερή κοινωνία» με τον Χριστό που σχετίζεται με την προσευχή, με έκταση 4 κεφαλαίων. Αφιερώνει επίσης ένα κεφάλαιο στην εξέταση της συνειδήσεως και του βίου (αντιγραφή από τον Πυθαγόρα και τον Πλάτωνα), και κλείνει με την ανάλυση των 4 προσβολών που μας φέρνουν οι αόρατοι εχθροί κατά την ώρα του θανάτου.

Γράφει...

*Η νοερή και καρδιακή προσευχή, σύμφωνα με τους αγίους Πατέρες τους καλούμενους Νηπτικούς, κυρίως είναι **η συγκέντρωση του ανθρώπινου νου στην καρδιά του κυρίως**, και χωρίς να ομιλεί με το στόμα, με μόνο τον ενδιάθετο λόγο, ο οποίος ομιλείται μέσα στην καρδιά, να λέγει αυτή τη σύντομη και **μονολόγιστη προσευχή**· δηλαδή, το «Κύριε, Ιησού Χριστέ, Υιέ του Θεού, ελέησόν με», **κρατώντας λίγο και την αναπνοή**.*

(«Τι είναι η νοερή προσευχή και πως πρέπει να γίνεται», σ. 202, Νέα Σκήτη Άγιο Όρος)

Επίσης...

*Αν, λοιπόν, αδελφέ, αγαπάς να εισακουσθείς πιο εύκολα από τον Θεό και να λάβεις **εκείνο που του ζητάς**, αγωνίζου όσο μπορείς σ' αυτήν τη νοερή προσευχή, παρακαλώντας τον Θεό με όλο σου τον νου και την καρδιά για να σε ελεήσει και να σου δώσει εκείνα που είναι απαραίτητα και σε συμφέρουν για την σωτηρία σου.*

(ο. π σ. 203)

Επίσης...

Όταν κουραστείς να προσεύχεσαι νοερά και με την καρδιά, μπορείς να λες και με το στόμα και προφορικά τόσο την ευχή «Κύριε Ιησού Χριστέ, Υιέ του Θεού, ελέησόν με», όπως λέγουν οι Πατέρες, όσο και τις άλλες προσευχές που θα θελήσεις. Φρόντιζε όμως και **να συγκεντρώσεις το νου σου τότε, για να προσέχει στα λόγια της προσευχής**. Μερικοί μάλιστα λέγουν ότι νοερά προσευχή λέγεται ακόμη και το εξής· όταν ο άνθρωπος αφού συγκεντρώσει όλες τις νοερές δυνάμεις της ψυχής του μέσα στην καρδιά του, χωρίς να πει κανένα λόγο ούτε προφορικό, ούτε ενδιάθετο, **με μόνο το νου του σκέπτεται και αμετάβατα αναλογίζεται ότι ο Θεός είναι παρών, ενώπιόν του· και ότι αυτός στέκεται μπροστά του πότε με φόβο πότε με δέος, σαν ένας κατάδικος...**

(ο. π. σ. 205)

Συγκέντρωση με την βοήθεια μονολόγιστης προσευχής, έλεγχος της αναπνοής, εκζήτηση «βιώματος», πεποίθηση ότι ο Θεός είναι «παρών», αίσθημα φόβου, δέους, και καταδίκης.

Πίστη εναντίον λογικής

Προκειμένου να βιωθεί η «πνευματική εμπειρία» η οποία στηρίζεται σε παραδοχή μιας σειράς *a priori* «δογμάτων» και «κανονισμών» προκειμένου να θεωρηθεί «έγκυρη», είναι επόμενο ότι ο ορθός λόγος πρέπει να υποβαθμιστεί. Δεν υπάρχει χώρος πουθενά για αυτόν. Και οι Πατέρες είναι πάλι σαφείς. Ας δούμε ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα από δύο πολύ σπουδαίους νηπτικούς πατέρες.

Γρηγόριος ο Παλαμάς...

*Βλέπεις ότι το φως τούτο φέγγει τώρα εις τας καρδιάς των πιστών και τελείων; Βλέπεις πόσο **υπερέχει** του φωτός της γνώσεως; **Το φως της θεωρίας ταύτης** διαφέρει τόσο πολύ, όχι μόνο από την γνώση των ελληνικών μαθημάτων(διότι εκείνη δεν είναι άξια ούτε της επωνυμίας του φωτός, καθόσον είναι όλη ψευδής ή ανάμικτος με το ψεύδος και παραπλήσια με το σκότος μάλλον παρά με το φως), όχι μόνο από αυτήν λοιπόν, αλλά και από την γνώση των θείων Γραφών, ώστε το μεν κατ' εκείνη φως να παρομοιάζεται με λύχνο ο οποίος φέγγει εις τόπο σκοτεινό, το δε **κατά την μυστική ταύτη θεωρία φως** με άστρο λάμπων εν ημέρα, δηλαδή με τον ήλιο.*

(ΕΠΕ 2, σ. 449, «Υπέρ των ιερώς ησυχάζοντων», δεύτερος λόγος)

Σχόλιο: Ο Παλαμάς διακρίνει τρία πράγματα στο απόσπασμα. Το «φως» της πνευματικής θεωρίας που είναι αποτέλεσμα «βιώματος», το φως της γνώσης των Γραφών, και την Ελληνική γνώση. Το «βίωμα» είναι ανώτερο και από την γνώση των Γραφών ακόμα. Είναι ο ήλιος σε σύγκριση με το λυχνάρι. Η Ελληνική γνώση απαξιώνεται ως ψευδής και είναι παραπλήσια του «σκότους».

Επίσης...

Αυτά και τα παρόμοια είναι εκείνα στα οποία ευρίσκεται η αληθινή και σωτήρια γνώσις η πρόξενος της άνω μακαριότητος. Ποιος Ευκλείδης, ποιος Μαρίνος, ποιος Πτολεμαίος μπόρεσε να την αντιληφθεί; Ποιοι Εμπεδοκλείς και Σωκράται, Αριστοτέλεις και Πλάτωνες, μπόρεσαν να την κατανοήσουν με λογικές μεθόδους ή μαθηματικές αποδείξεις; [...] Και όχι μόνο το να γνωρίζουμε αληθινά τον Θεό, όσο είναι επιτρεπτό, είναι ασυγκρίτως ανώτερο από την φιλοσοφία των Ελλήνων, αλλά και μόνο το να γνωρίζουμε ποια θέση έχει ο άνθρωπος κοντά στο Θεό ξεπερνά όλη την σύμφωνα με εκείνους σοφία.
(«Κεφάλαια φυσικά», ΕΠΕ 8, σ. 101)

Σχόλιο: Είναι ξεκάθαρο δια γραφίδας Παλαμά, ότι το «βίωμα» και ο λόγος είναι ασυμβίβαστα. Συνεπώς, είτε κανείς δέχεται το πρώτο ως αλήθεια και απορρίπτει το δεύτερο, είτε το αντίθετο. Όσοι επιχείρησαν να συμβιβάσουν τα πράγματα ή να δώσουν λογικές ερμηνείες, κατηγορήθηκαν ως «αιρετικοί» και αναθεματίστηκαν (βλ. Συνοδικούς τόμους της Ορθοδοξίας). Το κύρος του Παλαμά είναι τεράστιο για τους ορθοδόξους, ώστε όποιος διαφωνεί μαζί του, μπορεί να χαρακτηριστεί ακόμα και “αιρετικός”. Ως τότε θα ομιλούν περί “ελληνοχριστιανικού πολιτισμού” οι πλαστογράφοι της ιστορίας;

Στους ασκητικούς λόγους του Ισαάκ του Σύρου, υπάρχει ένα πολύ ενδιαφέρον κεφάλαιο το οποίο αναφέρεται στην διαφορά πίστης και «κοσμικής» γνώσης...

Πράγματι η ψυχή, που μια φορά ανέθεσε εαυτήν στον Θεό με πίστη και γεύθηκε άφθονα την βοήθειά του, δεν φροντίζει πλέον για τον εαυτό της, αλλά φιμώνεται από κατάπληξη και σιωπή· δεν έχει εξουσία να στραφεί πάλι στους τρόπους της γνώσεως της και να τους χρησιμοποιήσει, μη τυχόν λόγω της αντιθέσεώς τους στερηθεί της προνοίας του Θεού, που την επισκέπτεται μυστικά απαύστως και την φροντίζει ακαταπαύστως με κάθε τρόπο.

(Φ. ΕΠΕ 8Γ, Λόγος 62, σ. 9)

Σχόλιο: Είναι μονόδρομος. Έχοντας κανείς παραδοθεί στον «θεό» με ότι αυτό συνεπάγεται (όπως περιγράψαμε παραπάνω με βάση τα ίδια τα Πατερικά κείμενα), με τον τρόπο που συστήνουν οι κανονισμοί των Πατέρων (που πάλι είδαμε), δεν έχει εξουσία να στραφεί στην γνώση. Δεν το ισχυρίζομαι εγώ. Ο Ισαάκ ο Σύρος το λέει. Διότι θα στερηθεί την «θεική» πρόνοια...

*Πράγματι η γνώση είναι αντίθετη με την πίστη, η πίστη καταλύει με όλα τα μέσα τους νόμους της γνώσεως, όχι βέβαια της πνευματικής. **Διότι ο ορισμός της γνώσεως είναι αυτός, ότι δεν επιτρέπεται κανείς να πράττει κάτι χωρίς εξέταση και έρευνα, αλλά πρέπει να εξετάζει,** αν είναι δυνατό να γίνει αυτό που σκέπτεται και θέλει. Η πίστη όμως τι είναι; Όταν κανείς την προσεγγίσει χωρίς βεβαιότητα, αυτή δεν δέχεται να παραμείνει σ' αυτόν. Η γνώση χωρίς εξέταση και τρόπους συζητήσεως δεν μπορεί ούτε να νοηθεί. Και αυτό είναι το σημείο της αντιμετώπισεως της αλήθειας με δισταγμό. Η πίστη όμως απαιτεί ένα καθαρό και απλό φρόνημα, μακριά από κάθε πανουργία και αναζήτηση τρόπων.*

(ο. π. σ. 11)

Επίσης...

*Πέντε χιλιάδες χρόνια ή κάπως λιγότερα ή περισσότερα, **τον κόσμο κυβερνούσαν οι τρόποι της γνώσεως** και ο άνθρωπος δεν μπόρεσε καθόλου να σηκώσει το κεφάλι του από την γη και να αισθανθεί την δύναμη του δημιουργού του, **έως ότου ανέτειλε η πίστη μας και μας ελευθέρωσε από το σκότος της γήινης εργασίας** και από την μάταιη υποταγή στον μετεωρισμό.*

(ο. π. σ. 15)

Επίσης...

*Πράγματι ποια βοήθεια μπορεί να προσφέρει η ανθρώπινη γνώση κατά τους φανερούς ή κρυφούς πολέμους **προς τις άορατες φύσεις** και τις ενσώματες δυνάμεις, καθώς και σε άλλα παρόμοια;*

(ο. π. σ. 19)

Ακόμα...

Όταν η γνώση ακολουθεί την σαρκική επιθυμία συγκεντρώνει τούτα τα εφόδια· τον πλούτο, την κενοδοξία, τα στολίδια, την σωματική άνεση, **την λογική σοφία που βοηθά στην διακυβέρνηση του κόσμου και γεννά τις εφευρέσεις, τις τέχνες, τις μαθήσεις** και όλα τα άλλα που στεφανώνουν το σώμα σε τούτο τον ορατό κόσμο. Λόγω της ενασχολήσεως με αυτά τα είδη γίνεται **αντίθετη προς την πίστη.**

(σ. 27, λόγος 63)

«Βίωμα» και ομοιότητες μεταξύ των θρησκευτικών παραδόσεων

Αναμφιβόλως, υπάρχουν διαφορετικές απόψεις και φόρμουλες περί του Θεού στις διάφορες παραδόσεις. Εντούτοις, υπάρχουν και ομοιότητες. Αυτές θα δούμε συνοπτικά παρακάτω.

Τελικός σκοπός

Χριστιανισμός...

Σκοπός του Χριστιανισμού είναι να επιτύχει την μακαρία κατάσταση της **θεώσεως**. Η θέωση και το καθ' ομοίωσιν ταυτίζονται. Αλλά, για να φθάση στο καθ' ομοίωσιν, να φθάση **στη θέα του Θεού** και αυτή η θέα να μη γίνη φωτιά για να τον κατακαύσει, αλλά φως που θα τον ζωοποιήσει, απαιτείται προηγουμένως κάθαρση. Αυτή η κάθαρση και η θεραπεία είναι έργο της Εκκλησίας.

(Ιερόθεος Βλάχος, "Ορθόδοξη ψυχοθεραπεία», εκδόσεις Ιεράς Μονής Γενεθλίου της Θεοτόκου)

Ανατολικές θρησκείες...

Η αληθινή πνευματική εμπειρία μας φέρνει σε **άμεση επαφή με την αμετάβλητη Πραγματικότητα και μετασχηματίζει τη ζωή μας.**

(Σουάμι Γιατισβαράναντα, «Η αληθινή πνευματική εμπειρία», σ. 23)

Ο τελικός μας σκοπός πρέπει να είναι πνευματικός. Αν ακούσουμε κάποιο μυστικό ήχο οφείλουμε να αναζητήσουμε την πηγή αυτού του ήχου. Αν δούμε κάποιο φως πρέπει να πάμε στην πηγή αυτού του φωτός. Το υπέρτατο Πνεύμα είναι η πηγή όλων αυτών των φαινομένων, και αυτός είναι ο τελικός μας σκοπός.

(ο.π.σ. 25)

Θεωρία και άμεση γνώση (ενόραση)

Χριστιανισμός...

Ξέρουμε καλά από την διδασκαλία των αγίων Πατέρων ότι εκείνος που απέκτησε το χάρισμα της νοεράς ή καρδιακής προσευχής εισήλθε στα πρώτα στάδια της θεωρίας του Θεού. Είναι και αυτή ένα είδος θεωρίας. **Για αυτό όσοι προσεύχονται νοερά αποκτούν κοινωνία με τον Θεό και αυτή η κοινωνία είναι γνώση του Θεού από τον άνθρωπο.**

(Ιερόθεος Βλάχος, "Ορθόδοξη ψυχοθεραπεία», εκδόσεις Ιεράς Μονής Γενεθλίου της Θεοτόκου)

Θεραπεία

Ανατολικές θρησκείες...

Μία **αληθινή** όραση, ακόμα και με μορφή, περιέχει το πνευματικό στοιχείο και αντανακλά **τη δόξα του Μπράχμαν**, την ύστατη Πραγματικότητα. Και μην ξεχνάτε πως είναι πάντα προτιμότερο να είσαι ένας δυϊστής **με άμεση γνώση** παρά ένας μονιστής χωρίς άμεση γνώση. **Η Θεοπτία** με μορφή είναι ένα σκαλοπάτι που οδηγεί σε όλο και ανώτερα στάδια της πνευματικότητας, αλλά ο θεωρητικός μονισμός χωρίς άμεση αποκάλυψη δε σε πηγαίνει πουθενά.

(Σουάμι Γιατισβαράναντα, «Η αληθινή πνευματική εμπειρία», σ. 11)

Θεραπεία

Χριστιανισμός...

Θεραπεία της ψυχής σημαίνει πρωτίστως θεραπεία και ελευθέρωση του νοός. Η φύση του ανθρώπου «νενόσηκεν» με την πτώση του από τον Θεό. Αυτή η νόσος είναι κυρίως αιχμαλωσία και πτώση του νοός. Το προπατορικό αμάρτημα είναι η απομάκρυνση του ανθρώπου από τον Θεό, η απώλεια της θείας Χάριτος, με συνέπεια την σκότωση, την ζόφωση και το θάνατο του νοός.

(Ιερόθεος Βλάχος, "Ορθόδοξη ψυχοθεραπεία», εκδόσεις Ιεράς Μονής Γενεθλίου της Θεοτόκου)

Ανατολικές θρησκείες...

Τα πάθη θα μπορούν να φυτρώνουν μέσα στον νου, αλλά αν δυναμώσουμε την ηθική μας υπόσταση μέσα από την πνευματική καλλιέργεια, θα μπορέσουμε να αντισταθούμε σε αυτά και να τα εκδιώξουμε. Το δυνάμωμα της ηθικής υποστάσεως, αυτής καθεαυτής, είναι ένα σημάδι πνευματικής προόδου. Μέχρι που να νιώσουμε τον ερχομό της χάριτος, οφείλουμε να αγωνιζόμαστε ακατάπαυστα.

(Σουάμι Γιατισβαράναντα, «Η αληθινή πνευματική εμπειρία», σ. 10)

Χρήση ασαφών και αφηρημένων όρων

Χριστιανισμός...

Ο όρος «νους» είναι **πολυσήμαντος** στα έργα των αγίων Πατέρων της Εκκλησίας. Άλλοτε ταυτίζεται με την ψυχή, άλλοτε είναι μια ενέργεια της ψυχής, ο οφθαλμός της ψυχής, άλλοτε με τον όρο νου υποδηλώνεται η ουσία της ψυχής, άλλοτε υποδηλώνεται η ενέργειά της και άλλοτε είναι η προσοχή που είναι λεπτοτέρα της διανοίας.

(Ιερόθεος Βλάχος, «Ορθόδοξη ψυχοθεραπεία», εκδόσεις Ιεράς Μονής Γενεθλίου της Θεοτόκου)

Επίσης...

Είναι αρκετά δύσκολο να δώσει κανείς ορισμό αυτής της πνευματικής καρδιάς, γιατί «άβυσσος γαρ ακατάληπτος αληθώς η καρδιά». Ιδίως στον σαρκικό άνθρωπο, που διακατέχεται από την κυριαρχία της λογικής και ο οποίος βιώνει την ζόφωση της μεταπτωτικής ζωής, είναι αδύνατη η γνώση αυτής της πνευματικής καρδιάς. Για αυτό **δεν μπορεί να ευρεθεί κανείς ορισμός ο οποίος θα μπορέσει να περιγράψει αυτήν την πραγματικότητα που βιώνει ο πνευματικός άνθρωπος**.

(ο. π)

Σχόλιο: Δεν είναι μόνο αυτά. Διαφορετικές ερμηνείες έχουν δοθεί και για τον σπουδαίο θεολογικό όρο «κατ' εικόνα», κάτι που αποδεικνύει ότι είναι έννοια αφηρημένη, χωρίς πραγματικό αντίκρισμα. Ο θεολόγος Βλαντιμίρ Λόσκυ, αναφέρει: «Όταν θελήσωμεν να εύρωμεν εις τα κείμενα των Πατέρων έναν σαφή

προσδιορισμό εκείνου, το οποίο ανταποκρίνεται στην θεία εικόνα, θα διακινδυνεύσωμεν να χαθώμεν **εν μέσω διαφόρων απόψεων**, οι οποίες χωρίς να δίστανται, δεν δύνανται να αναφερθούν εις εν οιονδήποτε μέρος του ανθρωπίνου είναι» («Η μυστική θεολογία της Ανατολικής Εκκλησίας», σ. 132).

Ανατολικές θρησκείες...

Καθώς ο κοινός μας νους γίνεται όλο και πιο καθαρός, ανακαλύπτουμε **ένα λεπτοφυές πνευματικό υπόβαθρό του, την αποκαλούμενη «μπούντχι» ή «καρδιά».**

(Σουάμι Γιατισβαράναντα, «Η αληθινή πνευματική εμπειρία», σ. 10)

Ανάγκη πνευματικής καθάρσεως

Χριστιανισμός...

Αλλά, για να φθάση στο καθ' ομοίωσιν, να φθάση στη θέα του Θεού και αυτή η θέα να μη γίνη φωτιά για να τον κατακαύσει, αλλά φως που θα τον ζωοποιήσει, απαιτείται προηγουμένως **κάθαρση**. Αυτή η κάθαρση και η θεραπεία είναι έργο της Εκκλησίας.

(«Ορθόδοξη ψυχοθεραπεία», Ιερόθεος Βλάχος, εκδόσεις Ιεράς Μονής Γενεθλίου της Θεοτόκου)

Ανατολικές θρησκείες...

Δεν βλέπουμε την Αλήθεια εξαιτίας της φοβερής νοερής **ρυπαρότητάς** μας. Οφείλουμε με μεθοδικότητα **να απορρυπάνουμε το νου**. Το μόνο που μπορούν να κάνουν οι τρίτοι είναι να μας προτείνουν τις απαιτούμενες προς αυτό το σκοπό μεθόδους. Εξαρτάται από εμάς να αλλάξουμε τη ζωή μας **σύμφωνα με τις οδηγίες που θα λάβουμε**.

(Σουάμι Γιατισβαράναντα, «Η αληθινή πνευματική εμπειρία», σ. 9)

Ανάγκη πνευματικού οδηγού, όπως επιτάσσουν «ιερά» κείμενα

Χριστιανισμός...

Στην Παλαιά Διαθήκη, στο βιβλίο των Παροιμιών, διδάσκεται ότι: «Οι άνθρωποι που δεν έχουν ισχυρή και συνετή διακυβέρνηση πέφτουν σαν τα μαραμμένα

φύλλα. Η σωτηρία εξασφαλίζεται μετά από φρόνιμη και θεόπνευστη καθοδήγηση». Καταλαβαίνετε τη δύναμη που κρύβουν αυτά τα λόγια, αδελφοί μου, βλέπετε τι μας διδάσκει η Αγία Γραφή. Μας κάνει προσεκτικούς να μην εμπιστευόμαστε στους εαυτούς μας, να μην τους θεωρούμε συνετούς, να μην πιστεύουμε ότι μπορούμε να κυβερνούμε τον εαυτό μας. Έχουμε ανάγκη από βοήθεια, **έχουμε ανάγκη από ανθρώπους που, μετά από τον Θεό, θα μας κυβερνούν.**

(Αββάς Δωρόθεος, «Περί του ότι κανείς δεν πρέπει να εμπιστεύεται στη φρόνησή του», εκδόσεις Ετοιμασία, Ιεράς Μονής Τιμίου Προδρόμου, σ.183)

Ανατολικές θρησκείες...

Η πρώτη σημαντική βοήθεια είναι **η καθοδήγηση που λαμβάνουμε από τις γραφές ή από ένα φωτισμένο δάσκαλο.**

(Σουάμι Γιατισβαράντα, «Η αληθινή πνευματική εμπειρία», σ. 12)

Άρρητα ρήματα

Χριστιανισμός...

ηρπαγη εις τον παραδεισον και ηκουσεν αρρητα ρηματα α ουκ εξον ανθρωπω λαλησαι.

(Β΄ Κορινθίους, 12:4)

Σε παρόμοια προσευχή ο νους μας περικλείεται στον Νου του Θεού και κατανοεί πραγματικότητες με τρόπο που είναι **αδύνατον να εκφράσει** κατάλληλα η γλώσσα της καθημερινής μας ζωής.

(Αρχ. Σωφρόνιος Σαχάρωφ, «Οψώμεθα τον Θεόν καθώς εστί», εκδόσεις Ι. Μονής Τιμίου Προδρόμου Έσσεξ, σ. 394)

Ανατολικές θρησκείες...

Το αληθινό εσωτερικό Φως πρέπει να φωτίσει τους σκοτεινούς οφθαλμούς της καρδιάς. Μόνο τότε υπερβαίνει ο άνθρωπος τις λύπες της ζωής. Η πνευματική εμπειρία χαρίζεται άμεσα από το υπέρτατο Πνεύμα. Αυτό είναι **ακατάληπτο από την κοινή διάνοια και τη λογική.** Ο Αλ Γαζάλι, ο σπουδαίος μυστικιστής Σούφι, είπε: «Στην διάρκεια της απομονωμένης καταστάσεως **μου**

αποκαλύφθηκαν πράγματα που δεν μπορούν ούτε να περιγραφτούν ούτε να δειχτούν».

(Σουάμι Γιατισβαράναντα, «Η αληθινή πνευματική εμπειρία», σ. 22)

Ό,τι ισχύει στην ορθόδοξη παράδοση, ισχύει και στις ανατολίτικες

Και ενώ οι διάφορες παραδόσεις δέχονται τις προσεγγίσεις, τους τρόπους και τα βιώματα των άλλων, ο ορθόδοξος Χριστιανισμός ισχυρίζεται ότι μόνο αυτός κατέχει τα γνήσια «θεϊκά» βιώματα. Όχι μόνο μεταξύ των αλλόθρησκων, αλλά επίσης και μεταξύ των διαφορετικών ρευμάτων και κινήσεων εντός του Χριστιανισμού.

Ισχυρίζονται δηλαδή ότι διαθέτουν πνευματικά κριτήρια προκειμένου να δεχτούν ή να απορρίψουν ένα βίωμα, ότι ο σκοπός τους είναι η ένωση με τον Θεό και όχι απλά να μοχθήσουν για «ιερά συναισθήματα», ότι προηγείται αγώνας πνευματικός και δεν επιτυγχάνεται αυτή η ένωση γρήγορα και άκοπα, ότι οι ανατολίτες διαθέτουν τεχνικές αναπνοής και επανάληψη κάποιου «ιερού» ονόματος που βοηθά στην συγκέντρωσή τους.

Όσον αφορά την τεχνική της αναπνοής και την επανάληψη κάποιου ιερού ονόματος, η υποκρισία περισσεύει. Μήπως ο Νικόδημος ο αγιορείτης γράφει διαφορετικά για την Ορθόδοξη παράδοση, που παραθέσαμε παραπάνω; Δάσκαλοι που δίδασκαν... και νόμο δεν κρατούσαν.

Όσον αφορά τα υπόλοιπα, ας δούμε τι λένε οι εκπρόσωποι των ανατολικών μυστικιστικών παραδόσεων...

Στην αρχή του πνευματικού μας αγώνα οι πνευματικές εμπειρίες απουσιάζουν επειδή είναι η φάση του «οδοκαθαρισμού», όπου σωροί και σωροί βρωμιών και ρυπαροτήτων πρέπει να αποκομιστούν.

(Γιατισβαράναντα, «Η αληθινή πνευματική εμπειρία», ο. π. σ. 10)

Όμως, μερικοί πνευματικοί αναζητητές που διαθέτουν υπερβολικό ζήλο, αρχικά παραπλανούνται από **ψεύτικα φώτα**. Πως μπορούν αυτοί να βεβαιωθούν ότι βαδίζουν στο σωστό δρόμο; Σύμφωνα με τη Βεδάντα, υπάρχουν τρία **κριτήρια** για την πνευματικότητα.

(ο. π. σ. 12)

Η **πραγματική** πνευματική εμπειρία χαρίζει απεριγράπτη ειρήνη, χαρά και μια αίσθηση ολοκληρώσεως. Κάτι μέσα μας τότε γνωρίζει ότι η εμπειρία είναι αληθινή, γιατί αυτή μεταφέρει ένα δικό της αλάνθαστο φως που πείθει. Όσοι έχουν ζήσει μια απολύτως καθαρή, αγνή, εγκρατευόμενη ζωή δεν παραπλανιούνται εύκολα από **ψεύτικες θεάσεις**.

(ο. π. σ. 12)

Ο πνευματικός αναζητητής δεν πρέπει να ανυπομονεί να επιτύχει πνευματικές εμπειρίες. Αυτές θα φανερωθούν στην κατάλληλη στιγμή, όταν η ψυχή θα είναι έτοιμη. Μέχρι τότε, είναι προτιμότερο να επιδοθείς σε προσπάθεια να αλλάξεις τη ζωή σου. Είναι πολύ προτιμότερο να επιδοθείς στην ανοικοδόμηση ενός αγνού, νηφάλιου και ειρηνικού χαρακτήρα, παρά να καταστρέψεις τη ζωή σου με μάταιες φαντασίες ότι είσαι δέκτης εκπληκτικών πνευματικών εμπειριών.

(ο. π. σ. 23)

Η αληθινή πνευματική εμπειρία κρίνεται από τους καρπούς της. Τα οράματα και οι άλλες πνευματικές εμπειρίες οφείλουν να επιφέρουν έναν πλήρη μετασχηματισμό του χαρακτήρα και να χαρίσουν στον πνευματικό αναζητητή περισσότερη δύναμη, αγνότητα και μεγαλοψυχία απέναντι στους άλλους.

(ο. π. σ. 22)

Υπάρχουν οράματα και οράματα. Μερικά είναι προϊόντα **ζωηρής φαντασίας** και είναι εντελώς **υποκειμενικά**. Άλλα πάλι είναι αντικειμενικές εκδηλώσεις λεπτοφυών πραγματικοτήτων που γίνονται αντιληπτές από ένα δεκτικό νου. Η αξία τους θα οφείλει να κριθεί από τους καρπούς τους.

(ο. π. σ. 23)

Ο Σουάμι Μπρχαχμάναντα ήταν μια δεξαμενή πνευματικής δύναμης που τη χρησιμοποιούσε προσεκτικά για την ευημερία των άλλων. Ήταν προικισμένος με βαθύτατη ψυχική **διορατικότητα**. Κάποτε προειδοποίησε κάποιο νέο: «Πρόσεχε, σε περικυκλώνει ένα πυκνό νέφος που θα εκδηλωθεί όταν φτάσεις γύρω στα σαράντα σου». Το παιδί αυτό αργότερα τρελάθηκε και πέθανε περίπου στην ηλικία που ανέφερε ο Σουάμι. **Ο Σουάμι ήταν ικανός να γνωρίζει το παρελθόν και το μέλλον των μαθητών του.**

Η επιστήμη έχει τον λόγο

Από όλα όσα εκθέσαμε, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι πράγματι κάτι συμβαίνει. Και συμβαίνει σε όλες τις παραδόσεις, που ταυτόχρονα έχουν διαφορετικές αντιλήψεις περί του «θεϊκού» στοιχείου. Δεν υπάρχει πραγματικός λόγος να θεωρήσουμε αληθινή μια μόνο παράδοση από την πληθώρα που κυκλοφορούν. Όλοι ακολουθούν περίπου την ίδια μέθοδο (όπως εκθέσαμε παραπάνω), όλοι επιζητούν τα ίδια πράγματα. Το θέμα είναι η πηγή των «βιωμάτων». Προέρχονται από κάποιον εξωτερικό παράγοντα ή από κάποιον εσωτερικό; Με άλλα λόγια, **το «βίωμα» έρχεται από έξω ή από μέσα;**

Αν όλα αυτά τα βιώματα προέρχονταν από κάποιον εξωτερικό παράγοντα, θα έπρεπε να είχαν όλοι τις ίδιες θρησκευτικές αντιλήψεις, επομένως την ίδια θρησκεία. Ο Θεός με τον οποίο θέλουν να ενωθούν, θα έπρεπε να δει αυτόν τον αγνό πόθο και να «αποκαλύψει» σε όλους το ίδιο μονοπάτι που θα έπρεπε να ακολουθήσουν. Και μάλιστα, όχι σε κάποιο σημείο της ανθρώπινης ιστορίας. Αλλά από την αρχή της.

Τα τελευταία χρόνια έχει έρθει στο προσκήνιο η νευροθεολογία, που ισχυρίζεται ότι **όλες οι θρησκευτικές εμπειρίες είναι προϊόν του ίδιου του εγκεφάλου**. Παραπάνω δείξαμε με ποιους τρόπους όλοι προδιαθέτουν τους εαυτούς τους, ακολουθώντας τις παραδόσεις τους. Σειρά πειραμάτων έδειξε ότι η θρησκευτική εμπειρία έχει άμεση σχέση με την υπολειτουργία κάποιων συγκεκριμένων περιοχών στον ανθρώπινο εγκέφαλο. Για παράδειγμα, η ηλεκτρική διέγερση της γωνιακής έλικας δημιουργεί την εντύπωση της εξωσωματικής εμπειρίας. Ιάπωνες επιστήμονες ανακάλυψαν ότι επαναλαμβανόμενοι ρυθμοί διεγείρουν τον υποθάλαμο του εγκεφάλου, δίνοντας την αίσθηση της γαλήνης. Είναι διαπιστωμένο ότι κατά την διάρκεια θρησκευτικών εμπειριών, υπάρχει αλλαγή στην νευρική δραστηριότητα του μετωπιαίου λοβού. Οι επιστήμονες μάλιστα κατασκεύασαν μια ειδική συσκευή (το «κράνος του θεού»), όπου μέσα από αυτό είναι σε θέση να δημιουργήσουν «βιώματα» σε εκείνον που θα το φορέσει. Η συγκεκριμένη επιστήμη είναι σε πορεία έρευνας, και σίγουρα έχει πολλά ακόμα να αποκαλύψει στο μέλλον. Οι παρακάτω σύνδεσμοι παρέχουν αρκετές πληροφορίες για το θέμα.

- Θρησκεία ή βίωμα;
- Νευροθεολογία: Ο θεός και ο εγκέφαλος
- Η νευροθεολογία επιχειρεί να αποκαλύψει τη βιολογική βάση του θρησκευτικού αισθήματος
- Το “Κράνος Θεού” του Δρ. Michael Persinger

Διομήδης

Πηγές

1. Καινή Διαθήκη, «Προς Εβραίους» επιστολή ανωνύμου.
2. Καινή Διαθήκη, «Προς Ρωμαίους» επιστολή Παύλου.
3. Καινή Διαθήκη, «Προς Κορινθίους» δεύτερη επιστολή Παύλου.
4. Γρηγορίου Ναζιανζηνού, «Περί θεολογίας», ΕΠΕ τ. 4.
5. Βασίλειος Καισαρείας, «Επιστολή 234, ΕΠΕ τ. 1.
6. Βασίλειος Καισαρείας, «Εις τον ψαλμόν ΛΓ», ΕΠΕ τ. 5.
7. Βασίλειος Καισαρείας, «Περί του αγίου Πνεύματος», ΕΠΕ τ. 10.
8. Παλαμάς Γρηγόριος, «Υπέρ των ιερών ησυχάζόντων», ΕΠΕ τ.2.
9. Παλαμάς Γρηγόριος, «Κεφάλαια Φυσικά», ΕΠΕ τ. 8.
10. Ιωάννης ο Σιναΐτης, «Κλίμακα, Λόγος περί προσευχής», Φ. ΕΠΕ τ. 16.
11. Ιωάννης ο Σιναΐτης, «Κλίμακα, Λόγος περί υπερηφανείας», Φ. ΕΠΕ τ. 16.
12. Ιωάννης ο Σιναΐτης, «Κλίμακα, Λόγος περί υπακοής», Φ. ΕΠΕ τ. 16.
13. Ιωάννης ο Σιναΐτης, «Κλίμακα, Λόγος περί αποταγής», Φ. ΕΠΕ τ. 16.
14. Ιωάννης ο Σιναΐτης, «Κλίμακα, Λόγος περί ύπνου και προσευχής», Φ. ΕΠΕ τ. 16.
15. Αββάς Δωρόθεος, «Ασκητικά, Περί του θείου φόβου».
16. Αββάς Δωρόθεος, «Ασκητικά, Περί αποταγής».
17. Αββάς Δωρόθεος, «Ασκητικά, Περί του ότι κανείς δεν πρέπει να εμπιστεύεται τη φρόνησή του».
18. Αββάς Βαρσανούφιος, «Ερωταποκρίσεις», Φ. ΕΠΕ τ. 10 Α΄.
19. Νείλος, «Περί προσευχής», Φ. ΕΠΕ τ. 11 Β΄.
20. Νικόλαος Καβάσιλας, «Εις την θείαν λειτουργίαν», Φ. ΕΠΕ τ. 22.
21. Νικόδημος ο αγιορείτης, «Αόρατος πόλεμος, Τι είναι η νοερά προσευχή και πως πρέπει να γίνεται».
22. Ισαάκ ο Σύρος, «Ασκητικά», Φ. ΕΠΕ 8 Γ΄.
23. Κέλσος, «Αληθής λόγος».
24. Πορφύριος, «Περί του Πλωτίνου βίου».
25. Α. Καρακαλλινός, «Εν ειρήνη του Κυρίου δεηθώμεν».
26. Ιερόθεος Βλάχος, «Ορθόδοξη ψυχοθεραπεία».
27. Βλαδίμηρος Λόσκυ, «Η μυστική θεολογία της ανατολικής Εκκλησίας».
28. Αρχ. Σωφρόνιος Σαχάρωφ, «Οψώμεθα τον θεόν καθώς εστί».

29. Σουάμι, Γιατισβαράντα, «Η αληθινή πνευματική εμπειρία».